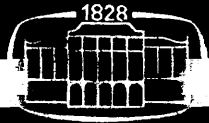

0.013

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1969

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 35. ÉVF. 4. SZ. 321—436. I. BUDAPEST, 1969. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓKAY GYÖRGY, KŐHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ANDOR

Technikai szerkesztő

WINTERMANTEL ISTVÁN

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest VIII., Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető: *bármely postahivatalnál*, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál (KHI Budapest V., József-nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekklapon, (csekkszám: egyéni 61257, közületi 61066), valamint átutalással a KHI MNB 8. egyszámlájára.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010, csekkszám: 05,915.111-46, MNB egyszámlaszám 46.

és az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612.

SASHEGYI OSZKÁR

Az állami könyvcenzúra állandósulása Magyarországon (1706—1725)

Az állami könyvcenzúra hazai kezdeteiről szólva megállapítottuk, hogy a cenzúra a Wesselényi-féle összeesküvést követő véres ellenreformáció idejétől egészen II. József reformjáig vallásügynek számított.¹ Vallásügy alatt pedig a Habsburg-abszolutizmus államfelfogása — a magyar kuruc-rendi felfogással szemben — nem a vallásfelekezetek közötti béke országos jelentőségű ügyét, nem is a katolikus vallás saját belső ügyeit, hanem a protestáns felekezetek ügyét értette, a katolikus egyházi ellenreformáció szemszögéből.² A hazai cenzúratörténet e hosszú, lényegében ellenreformációs jellegű korszaka több fejlődési szakaszra osztható. Az I. Lipót-kori kísérletet követően a XVIII. század első évtizedei az állami könyvcenzúra állandósulásának időszaka. Ebben az időszakban II. Rákóczi Ferenc megakasztja a jezsuita cenzorok működését és megszervezi a független magyar, centralizált államapparátuson belül a nemzeti érdekű könyvcenzúrát, majd a szatmári békét követő többéves dezorganizáció után III. Károly építi ki a Habsburg hatalom magyarországi bázisait és teszi a cenzúrát ismét az ellenreformáció egyik fontos eszközévé. A cenzúratörténet következő szakaszában kiépül az állami könyvcenzúra szervezete és a politikai cenzúra különválik a vallási cenzúrától (1726—1754). Végül a cenzúratörténet e korszakának utolsó időszaka (1754—1780) az állami és az egyházi érdekek állandó összeütközéseinek s végeredményben a jozefinizmus előkészítésének ideje.

Az alábbiakban e szakaszok közül a kezdeti kísérleteket követő szervező időszakot vesszük vizsgálat alá, azt, amelyben — többévi megakadással és újrakezdéssel — az állandósulás, a stabilizáció folyamata megy végbe.

I. A kurucok

A Rákóczi-szabadságharc egy időre megakasztotta a Habsburgok által Magyarországon bevezetett jezsuita cenzúrát, s helyébe egészen más szellemű könyvvizsgálatot léptetett. II. Rákóczi Ferenc a cenzúraügyet mindenekelőtt politicumnak tekintette, amit a szabadságharc érdekeinek védelmében alkalmazott. S ő a vallásügyek terén sem a protestantizmus megsemmisítésének, hanem a vallásbékének az álláspontját képviselte.

¹ *Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon 1673—1705.* Magy. Könyvszle, 1968.

² Vallásügy (negotium religionis) és egyházügy (negotium ecclesiasticum) fogalmához lásd EMBER Győző: *A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása.* Regnum 1942/43. 10. 1.

A kuruc hadak az általuk ellenőrzött területek nyomdáit egytől egyig a szabadságharc ügyének szolgálatába állították. Így történt ez a debreceni, a lőcsei, a nagyszombati, a bártfai, a késmárki és a zsolnai, Erdélyben a kolozsvári nyomda esetében, amelyek a kuruc időkben sorra állították ki a hivatalos kuruc kiadványokat.³ Elsőnek a debreceni nyomda került kuruc kézre: VINCZE György, az ottani nyomdász, 1703 és 1705 között, amíg a háborús dúlások a nyomdát tönkre nem tették, számos nyomtatványt készített Rákóczi utasítására.⁴ Lőcse 1703. november 10-én került a kurucok birtokába. Az ottani BREWER-nyomda által az 1704. évre kiadott lőcsei kalendárium még kurucellenes szellemben tárgyalta a történeti eseményeket. A fejedelem ezt a kalendáriumot elkoboztatta. BERTHÓTI Ferenc generális gondoskodott azután arról, hogy a kuruc hadi újság, a *Mercurius Veridicus* példányait a lőcsei nyomda késedelem nélkül kinyomja s azokat ő küldötte meg a fejedelem kancellárjának, RÁDAY Pálnak.⁵ Valószínűleg a lőcsei nyomdában adták ki az osztrák háztrónfosztását tudató ónodi kiáltványt is.⁶

1703. december 4-én a kurucok már Nagyszombatban voltak. Az ottani jezsuiták azonban BERCSÉNYI ismételt felszólítására sem engedték át nyomdájukat a fölkelőknek. Emiatt, s más okokból is, BERCSÉNYI a nyomda igazgatóját, SZERDAHELYI Gábort, valamint ZANGER János rektort tizenegy német rendtársával együtt Vágújhelyre, majd onnan Szakolcára vitette, azzal, hogy majd Morvaországba száműzi őket.⁷ Az agg SZENTIVÁNYI Márton azonban a helyén maradt. BERCSÉNYI azt írta erről a fejedelemnek: „eleget hitta az rector Szent-Ivánit magával s másokat is, de azt felelte: nemo me pellit, nec lingua, nec calamus, ego non ibo.”⁸

A nagyszombati nyomdának BERCSÉNYI parancsára olyan műveket is ki kellett adnia, amelyekért a jezsuiták nem akarták vállalni a felelősséget. RÁKÓCZINAK a szabadságharc okairól és céljairól szóló, *Recrudescunt* kezdetű kiáltványát többször is kiadták, egy ízben a debreceni kiadást utánozva, impresszum nélkül.⁹ RÁKÓCZI Ferenc híres imádságát, ezt a fejedelem által katonái számára szerzett felekezeti fohászt a nagyszombati nyomda először nem saját impresszummal, hanem debreceni nyomtatványként bocsátotta ki. S csak miután BERCSÉNYI fővezér emiatt nagyon megharagudott, és keményen rájuk parancsolt, döntöttek a jezsuita atyák úgy, hogy teljesítik a parancsot és újra kiadják, most már magukénak vallva a kiadást, minthogy azt úgysem tudják megakadályozni.¹⁰

SZENTIVÁNYI Márton, a király által megbízott cenzor, ebben a helyzetben is megkísérelte a maga álláspontját kifejezésre juttatni. Amikor a második gyöngyösi értekezleten a protestáns rendek követői a vallásbéke érdekében

³ ESZE Tamás: *A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. Magy. Könyvszle. 1955. 281. l.

⁴ ESZE Tamás: *A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei 26. Könyv és könyvtár. II. 1961. 55–98. l.

⁵ ESZE Tamás: *A Mercurius kérdés revíziója*. Irod. tört. Közl. 1953. 61–75. l.; BENDA Kálmán — MAKSAJ Ferenc: *Ráday Pál iratai I.* Bp. 1955. 245. l.

⁶ *Ráday Pál iratai I.* 206. l.

⁷ MESZLÉNYI Antal: *II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták*. Regnum. Bp. 1936. 242–243. l.

⁸ Archivum Rákóczianum. I. oszt. IV. k. Bercsényi Miklós levelei. I. Bp. 1875. 52. l.

⁹ ESZE Tamás: *A debreceni nyomda* . . . 75. l.

¹⁰ Archivum Rákóczianum. I. oszt. IV. k. 54. l.

a jezsuitáknak az országból való eltávolítását kívánták s a fejedelem a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot engedélyezett, SZENTIVÁNYI röpiratban kelt rendje védelmére.¹¹ Egy másik vitairata miatt állítólag maga a fejedelem is megharagudott rá s vasraveretéssel fenyegette meg.¹²

A szécsényi országgyűlés után a cenzúra kérdése közvetlenül is felvetődött. Az országgyűlés hatodik törvénycikke megfosztotta a jezsuitákat a más egyházi birtokosok tulajdonából kezükbe került birtokoktól, kimondotta, hogy csak meghatározott helyeken és csak az ifjúság nevelésének élhetnek, és kötelezte őket az ausztriai rendtartománytól való elszakadásra. Ellenkező esetben a rend tagjainak el kellett hagyniuk az országot. Ezután hat északnyugati vármegye egy 1705. október 30-án kelt felterjesztésben a fejedelemtől a jezsuiták ellen hozott végzések eltörlését kérte. E felterjesztés érvelésével száll szembe az a *Responsio Francisci Rákóczi* c. röpirat, amelyet kéziratban terjesztettek s amelynek gyaníthatólag RÁDAY Pál a szerzője. A *Responsio* felsorolja ama feltételeket, amelyek mellett a jezsuitákat továbbra is meg lehetne tűrni az országban. Ezek egyike az, hogy lemondanak a kiadandó könyvek cenzúrájáról. A *Responsio* szerint a jezsuiták a cenzúrát a hit és erkölcs védelmének ürügyén gyakorolják, valójában azonban, mert nem képesek elfogulatlanul ítélni az övéktől eltérő szellemű írásművek felett, alkalmatlanok erre a feladatra. Ebből eredően gyakran a legkiválóbb szerzők is inkább leteszik a tollat, mintsem hogy magukat a jezsuita cenzorok zsarnoki ítéletének alávesék. Ugyanis a legjobb könyveket is csak úgy vélik kiadhatónak, ha azokat a gyűlölet szenvedélyétől hajtva és pedantériájuktól vezérelve, megrendszabályozták.¹³

RÁKÓCZI, ha nem is tekinthető a *Responsio* szerzőjének, annak tartalmával lényegében egyetértett. Ő a jezsuitákat a kuruc tábor legnagyobb ellenségei közé sorolta, akik, osztrák tartományfőnököknek engedelmességgel, az ország érdekeivel ellenkező politikát folytattak.¹⁴ A jezsuita cenzúrát azonban katolikus teológiai vonatkozásban nem volt könnyű kikapcsolni: azt az egyházi fegyelem erejénél fogva a katolikus klérus tagjai magukra kötelezőnek tekintették. Még a RÁKÓCZIHOZ hű BÁRKÁNYI Ferenc, a kecskeméti ferences gvardián is elhárította magától a fejedelem megbízását, hogy két teológiai tárgyú munkát cenzúrázzon. Arra hivatkozott, hogy arra nincs egyházi felhatalmazása, és hogy rendjének generálisa még az ő saját munkáit is a kassai „teológiai lectorok” általi felülvizsgálatra utalta.¹⁵

Ettől függetlenül azonban a II. RÁKÓCZI Ferenc által kiépített, centralizált magyar államapparátus módot adott arra, hogy az állami könyvcenzúra a kuruc részeken szilárd szervezetet nyerjen és sokkal korábban elvilágiasodjék, mint a Habsburgoknak hódoló Magyarországon. A központban a fejedelmi kancellária, RÁKÓCZI államának centrális szerve, az attól távolabb eső részeken

¹¹ *Privata et amica disceptatio*. Tyrn. 1704. Lásd: SERFŐZŐ József: *Szentiványi Márton munkássága*. Bp. 1942. 127. l.

¹² KAZY, Franciscus: *Historia universitatis Tyrnaviensis*, Tyrn. 1737. 303. l. — A vitairat címe SERFŐZŐ szerint (i. m. 113. l.) *Curiosum pacificum colloquium*. Tyrn. 1704.

¹³ *Ráday Pál iratai* I. k. Bp. 1955. 724. l.

¹⁴ „A magyar jezsuiták mindig osztrák főnökeiknek engedelmességgel, s ezért az ifjúságnak mindenekelőtt nagy gyűlöletet sugalmaztak Kálvin és Luther követői ellen” — írja később emlékirataiban. II. *Rákóczi Ferenc emlékiratai*. Bp. 1951. 70. l.

¹⁵ Ez 1705 nyarán történt. Lásd ESZE Tamás: *A magyar Napraforgóvirág*. Egyháztörténet. I. Bp. 1943. 338–339. l.

pedig a szécsényi országgyűlés által életre hívott szenátus egy-két tagjának jelenléte nyújtott lehetőséget e funkció ellátására. A szenátus rosznyói tanácskozásának idején¹⁶ elrendelte a fejedelem, hogy a vallási, erkölcsi, társadalmi műveket, a tankönyveket és más efféléket két-két szenátor bírálja felül kinyomatás előtt, a tisztán politikai vagy katonai művek előzetes cenzúráját pedig magának és udvari kancellárjának, ill. helyettesének, BERCSÉNYI Miklósnak tartotta fenn.

RÁKÓCZI gondosan ügyelt arra, hogy az uralma alatt álló területek nyomdáiból csak olyan művek kerüljenek ki, amelyek politikai célkitűzéseit nem veszélyeztették. 1706. április 6-án azt írta Egerből BERTHÓTI Ferencnek: jól tette, hogy nem hirtelenkedte el a kancellár (RÁDAY Pál) által neki megküldött könyv kinyomatását, „a mit is Kegyelmed megolvastván, continentiajárul informáljon, úgy hasonlóképen Szirmai István úr küldött praedicatorul is”.¹⁷ S végül is, politikai megfontolásból, nem engedte meg, hogy RÁDAY, saját kancellárja, kinyomassa az ún. *Ráday emlékiratot*, a korai kurucság e támadóvédekező iratát a Wesselényi-összeesküvésről, viszont hczzájárult a császári oldalon levő SZIRMAI István prédikációs kötetének megjelentetéséhez, mert annak tartalmában nem talált kivetni valót.

A kuruc állami cenzúrát maguknak a jezsuitáknak is respektálniuk kellett. Amikor gróf FORGÁCH Simon munkácsi rabságában írt *Discursusait* Kassára küldte, MADOCsÁNYI András jezsuita tanárnak, azzal, hogy ő gondoskodik a munka kinyomatásáról, MADOCsÁNYI nem merte e politikai tartalmú kézirat megjelentetéséért az ódiomot magára vállalni.¹⁸

A vallási irodalom egyházi cenzúráját a protestánsok is folytatták a szabadságharc idején, azonban a kurucokkal egyetértésben. Az evangélikusok 1707 áprilisában, Rózsahegyen tartott zsinatán a konzervatív erők főként a pietista eszmék beáramlása ellen küzdöttek. A zsinat negyedik napján szóba került a püspökök joga a könyvkiadás körül. Azt határozták, hogy mindenféle könyvet, mielőtt kiadnák azokat, a püspökhöz kell küldeni. Ez, ha szükségesnek látja, magához vesz két tudós férfit, akik közül egyik a szövetséges rendek szenátora legyen, s azok ítéletének meghallgatásával határoz a könyv kiadása felett.¹⁹

II. A másik tábor

A Rákóczi-szabadságharc után újult erővel lángolt fel a protestánsüldözés. Még a szabadságharc idején, ahol a császári hadsereg megvetette a lábát, a jezsuiták vadászatot indítottak az „eretnek” könyvek ellen, s a zsákmányt nyilvánosan, ünnepélyesen elégették. 1707-ben a Debrecent megszálló császári katonák a református kollégium könyvtárából könyveket hurcoltak Budára, amelyeket azután az ottani jezsuiták máglyára raktak és meggyújtottak. A budai „Sodalitas studiosae juventutis” a jezsuita atyák dicséretét nyerte el azzal, hogy „eretnek” könyveket hordott egybe (olykor erőszakkal is) s azokat

¹⁶ A tanácskozások 1706. december 18. és 1707. február 5. között történtek.

¹⁷ Archivum Rákóczianum. I. oszt. 1. k. 511. l.

¹⁸ THALY Kálmán: *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp. 1885. 246. l.

¹⁹ ZSILINSZKY Mihály: *Egy forradalmi zsinat története*. Bp. 1889. 51–52. l.

„Vulcanusnak szentelte”. A budai jezsuita kollégium historia domus-a több ilyen könyvégetésről számol be.²⁰

A kuruc fölkelés leverését követően azután ez a másik tábor, bosszúvágytól is sarkallva, igyekezett korábbi pozícióit visszaszerezni. Az ellenreformációs iratok szerzői a protestánsokat most nyíltan rebelliseknek nevezték, s újra hangoztatták azt a nézetet, hogy az uralkodónak joga van az „eretnekeket” a katolikus hit felvételére erőszakkal is kényszeríteni. Ebben a légkörben történt a jezsuita cenzúra újbóli bevezetése Magyarországon.

III. Károly a cenzúra-ügyet a német birodalomban és az ausztriai tartományokban is újjászervezte. Magyarországon az ő idejében történt — a Lipót korabeli kísérletek és a Rákóczi-szabadságharc korának rövid életű reformja után — az állami könyvcenzúra állandósítása, szervezetének kiépítése.

A német birodalom számára 1715. július 18-án kiadott ediktumában a császár megújította a zugnyomdák megszüntetésére vonatkozóan ott már korábban érvényben levő rendelkezést. Eszerint nyomdák csak oly városokban működhetnek, ahol hatósági felügyelet létezett. Azt is meghagyta, hogy minden nyomdász esküvel kötelezze magát a birodalmi rendeletek megtartására, s hogy minden nyomdához „értelmes és tudós cenzorokat” nevezzenek ki. A nyomtatványokon az író, a kiadó és a nyomdász nevét, a megjelenés helyét és évét minden esetben fel kellett tüntetni. Magyarországra ez a rendelet természetesen nem volt érvényes.²¹ Itt ebben az időben országgyűlés ülésezett, s ki is küldött egy országos vallásügyi bizottságot, a felmerült panaszok elintézésére. E bizottság azonban, a Törökország elleni háború közbejötté miatt, évekig nem ült össze.

III. KÁROLY ilyen körülmények között a magyarországi cenzúraügy újjászervezését illetően egyelőre várakozási álláspontra helyezkedett, annak ellenére, hogy SZENTIVÁNYI Márton 1705-ben elhalálozván, a jezsuita cenzorok további közhatósági tevékenységének e téren nem volt jogi alapja s a szatmári békét követő években Magyarországon az állami cenzúrának nem is voltak közegei. Visszatért tehát a régebbi helyzet, amikor a városok gyakoroltak több-kevesebb ellenőrzést a területükön működő nyomdák felett. Emellett a katolikus püspökök is igyekeztek, a tridenti zsinat határozataira hivatkozva, a könyvek feletti ellenőrzés jogát a maguk számára biztosítani.

A városok cenzúrája persze nem az ellenreformáció eszméinek győzelmét jelentette. A lőcsei városi tisztújításra 1717 januárjában kiküldött kamarai bizottság elnöke, báró VIECHTER János Ignác kir. biztos magánúton arról értesült, hogy az ottani nyomdában a katolikus vallás elleni gúnyiratok jelentek meg, s hogy az ottani evangélikusok külföldről is hoztak be titkon a katolikus vallást, az uralkodót és az egész ausztriai házat sértő könyveket az országba. Az általa indított vizsgálat azonban nem vezetett eredményre. A kamarai

²⁰ ESZE Tamás: *A debreceni kollégium könyvtárának pusztulása*. Egyháztörténet. III. Bp. 1947. 56—64. l.

²¹ BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878. 109—110. l. szerint a hétszemélyes tábla 1795-ben e rendeletre támaszkodva ítélte halálra LANDERER Mihályt, mert éjjel, a nyomdája pincéjében, a MARTINOVICS-féle forradalmi kátét kinyomtatta. Ezzel szemben az igazság az, hogy a tábla az 1715 : 7. tc. alapján hozta meg ítéletét. NOVÁK László: *A nyomdászat története*. Bp. 1928. IV. k. 48. l. BALLAGI nyomán már egyenesen azt állítja, hogy az 1715. évi német birodalmi ediktum „az az alap, amelyre helytartótanácsunk és bíróságaink a sajtóügyekben támaszkodtak” — olyan állítás ez, amely a hazai jogszolgáltatás és államigazgatás történetében való nagyfokú tájékozatlanságról tanúskodik.

bizottság ennek ellenére január 24-én a városi tanácshoz intézett rendeletében meghagyta: a tanács szorgalmasan őrkdjék afölött, hogy ilyen iratok meg ne jelenjenek, s ha szerzőiket felfedezik, őket példás módon büntessék meg, a talált iratokat és könyveket pedig égessék el és semmisítsék meg. E célból küldjön ki a városi tanács a saját kebeléből két szenátort, mégpedig egy katolikus és egy evangélikus vallásút, akik évenként többször látogassák meg a nyomdát, vizsgálják meg annak működését, s ha valami kifogásolni valót találnak, a tanács a nyomdát teljesen szüntesse meg és törölje el. A királyi biztosnak utóbb a kamarához intézett jelentéséből az is kiderül — amiről a rendelet nem tesz említést — hogy VIECHTER ugyanakkor a lőcsei plébánost is felkérte, figyelje a nyomda kiadványait.²² Arra azonban, hogy a plébánost, vagy a helybeli jezsuitákat a cenzúra ellátásával megbízza, a királyi biztos nem érezhette magát feljogosítva.

Szükségesnek látszott tehát, hogy a korábban SZENTIVÁNYI Mártonra ruházott jogok gyakorlása felől országos intézkedés szülessék. Egy 1718. október 8-án kelt királyi diploma-tervezet szerint III. Károly Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek, s egyben a győri püspökség adminisztrátora, valamint gróf ERDŐDY László Ádám nyitrai és gróf ERDŐDY Gábor egri püspökök kérésére beleegyezett abba, hogy az I. Lipót által SZENTIVÁNYI Mártonra ruházott cenzori jogok a nagyszombati egyetem mindenkori kancellárjára (s egyben a teológia doktorára) szálljanak, s az egyetemi kancellár az esztergomi, az egri, a nyitrai és a győri egyházmegyék területén a cenzori teendők ellátásával helyetteseket is megbízhatson. Ez a püspöki felkérés és a cenzori jogoknak a megfelelő egyházmegyék területére korlátozása élesen világít rá a katolikus egyházfők ragaszkodására a tridentini zsinat által kimondott cenzúra-jogaikhoz, arra, hogy a királyi diploma által a maguk egyházi cenzúrájához kívánták az állami jóváhagyást biztosítani. A tervezet szerint a nagyszombati egyetem kancellárjának s hivatali utódainak, valamint az általuk rendelendő helyettes cenzoroknak joga lett volna minden az országban megjelenő művet és minden ott forgalomba kerülő könyvet átvizsgálni és jóváhagyni, vagy eltiltani. Aki pedig az ő engedelmük nélkül bármit is kinyomatni vagy árusítani merészelve, azt a cenzorok könyveik és betűik elkobzásán kívül még külön is megbüntethették volna. — Meg kell jegyezni, hogy az egyetemi kancellár az egyházi hatalmat képviselte s rangjára nézve a rektor után következett. Vele szemben a rektor bizonyos mértékig az uralkodótól függött. A püspökök tehát nem véletlenül kérték, hogy a cenzúra éppen az egyetem kancellárjára (s nem rektorára) bízassék. — Ezt a pátenst azonban a magyar királyi kancellária, valami oknál fogva, nem bocsátotta ki.²³ A tévedés, ami az oklevél tervezetbe becsúszott, s ami miatt visszatartották, úgy látszik, Erdődy Gábor nevének és az egri püspökségnek az említése. Az egri püspök ugyanis — amint később látni fogjuk — a maga tizenkét vármegyét magában foglaló egyházmegyéjében a területileg hozzá tartozó kassai egyetemet kívánta a cenzúra ellátásával megbízni. E tévedés azonban nem magyarázza, miért került csak három év múlva sor annak korrigálására és

²² Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) A 20. (Magyar kancelláriai levéltár, Litterae Camerac Hungaricae) 1717. No. 34.

²³ Szövege OL A 57. (M. kanc. lt., Libri regii) 32. k. 158. l. A margón olvasható feljegyzés szerint: „Hoc Diploma reformatum et denuo expeditum est propter certum errorem in Anno 1721.” Fogalmazványa hiányzik, de a lajtsromkönyv tanúsága szerint megvolt. Lásd OL A 35. (M. kanc. lt. Conceptus expeditionum) 1718 Nov. 14. Másolata: OL E 152 (Acta Jesuitica) Coll. Tyrn. fasc. 12. No. 2.

az átfogalmazott diploma kibocsátására. Tekintve, hogy egy ilyen rendelkezés, a vallási ügy országgyűlési rendezése előtt, a protestánsok körében kétségtelesen nagy megütközést váltott volna ki, felethető, hogy visszatartásában politikai megfontolások is szerepet játszottak.

Röviddel ezután azonban olyan események történtek, amelyek az egész akkori magyar államapparátust mozgásba hozták s a cenzúraügy rendezéséhez újabb lökést adtak.

A reformátusok igényeit akkori egyetlen magyarországi nyomdájuk, a debreceni, nem tudta kielégíteni, s a hiányon a kolozsvári nyomda sem segített lényeges mértékben. Debrecen városa ugyan az 1705. évben elpusztult nyomda pótlására 1711-ben betűkészletet vásárolt, de a nyomda még csak alig működött, amikor 1719 nyarán újból leégett. A debreceni református egyház 1715-ben szerződést kötött Campegius VITRINGA leydeni nyomdással a KOMÁROMI CSIPKÉS György által még az előző században készített és zsinatilag jóváhagyott bibliafordítás 4000 példányban történő kinyomtatására. Amíg a nyomtatvány elkészült, 1716 és 1718 között, a debreceni nyomda vezetője, MISKOLCZI Ferenc, Leydenben tartózkodott. A kész nyomtatványokat 1718 végén, 12 ládába csomagolva, Danzigon és Lengyelországon át, útbaindították Magyarország felé. Mielőtt azonban a könyvküldemény a magyar határra érkezett volna, a szepesi kamarai adminisztrációnak már tudomására jutott az eset, és intézkedéseket tett, hogy a könyveket titkon be ne csempészhessék az országba. Az eperjesi harmincadhivatal a kamarai rendelet vétele után kettőzött szigorral figyelt a határon át behozott könyvekre és több Hollandiából hazautazó református diák könyveit is elkobozta, mert azokat nem jelentették be. Debrecen városa, értesülvén e könyvelkobzásokról, s talán arról is, hogy a 12 láda könyv becsempészésének megakadályozására a kamarai hatóságok felkészültek, 1719. február 17-én az uralkodóhoz folyamodott a biblia behozatali engedélyéért, s ugyanakkor a szepesi kamarától is kérte, hogy a bibliát vámentesen, vagy ha ez nem lenne lehetséges, a vám lefizetése után, behozathassa. Ez utóbbi kérvényt a város megbízottai személyesen vitték Kassára, s ott élőszóban kifejtették, hogy a Magyarországon megtúrt református vallás szabad gyakorlatának elvéből következően a vallásgyakorlathoz szükséges könyvek is engedélyezendők, ilyeneknek az országba való behozatalát a magyar törvények nem tiltják. A szepesi kamarai adminisztráció azonban úgy vélte, hogy az ilyen könyvek „konkolyt hinthetnek a búza közé”, vagyis sérthetik a katolikus vallást és kárhozatra taszíthatják a lelkeket, s ennél fogva a kérést február 25-én a magyar kamarához terjesztette fel, Pozsonyba. A diákoktól elkobzott könyveket Bártfára vitették, hogy a felsőbb döntésig lefoglalva ott tartassanak. Az ügyet a magyar kamara március 3-án a bécsi magyar kancellária elé terjesztette a vallást és a közt érintő volta miatt.²⁴

A király Debrecen város kérelme ügyében még a kamara jelentésének beérkezése előtt, február 24-én, úgy határozott, hogy a Hollandiában nyomott bibliák ugyan behozhatók Magyarországra, de amíg átvizsgálásuk meg nem történt, nem adhatók át a protestánsoknak. Az egri püspök, akinek egyházmegyéjén át a könyvküldemény az országba érkezik majd, a március 9-én a magyar kamarához intézett királyi parancs szerint azt kérte, hogy a könyvek egyenesen Kassára vitessenek, ahol az egri káptalan nagyobb része és egyetem is székel, olyan szerzetesekkel, akik a cenzúrárt pontosabban megejthetik, mint

²⁴ OL A 93. (M. kanc. lt. Acta particularia) No. 42.

az a határ közelében lehetséges lenne. A cenzúra megtörténte után a püspök jelentést tesz annak eredményéről az uralkodónak, s ő dönt majd afelől, hogy a könyvek a protestánsoknak kiadhatók-e. A király rendeletére a szepesi kamarának a könyveket Kassára kellett vitetnie, és a revizoroknak átadnia.²⁵ ERDŐDY Gábor egri püspök március 14-én maga is kapott királyi dekrétumot, amely meghagyja neki, hogy a debreceniek bibliáját mielőbb revideáltassa és arról tegyen jelentést.²⁶

ERDŐDY a királyi parancsnak igyekezett mielőbb eleget tenni. Amint Bécsből Egerbe érkezett, azonnal magához rendelte a kassai egyetem rektorát, BOSSÁNYI Andrást, és közölte vele a március 14-i dekrétumot. Azonban két hónap is eltelt és a könyvek még mindig nem érkeztek be az országba. ERDŐDY május 7-én azt írta Egerből a magyar kancelláriának, hogy a könyvek még mindig Duklán vannak Lengyelországban, s a debreceniek pedig, akik nyilván abban bíznak, hogy azokat majd cenzúra nélkül behozathatják, az ő hozzájuk írt levelére még csak nem is válaszolnak. Kérte, parancsolják meg a bírónak, a tanácsnak és a város közönségének, vitessék a könyveket haladéktalanul Kassára.²⁷ Május 15-én valóban királyi parancs ment a városhoz, azzal, hogy ha annak keltétől számított kétszer 15 napon belül a könyveket nem szállítják Kassára, az uralkodó másként fog majd intézkedni azok cezúrája felől.²⁸ A debreceniek főként az ellen berzenkedtek, hogy könyveiket a püspök embe-reinek adják át. Végül is, amikor a bibliát június 14-én Kassára vitették, nem a püspök által rendelt cenzorokhoz, hanem a kamarai adminisztráció épületébe szállították. ERDŐDY Gábor július 13-án arról informálta a kancelláriát, hogy egy kanonokot küldött Kassára, akinek végülis sikerült elérnie, hogy a 12 láda könyvet az ottani jezsuitákhoz szállítsák át. A revízió során megállapították, hogy a ládákból a bibliákon kívül más könyvek is vannak.

Báró MEDNYÁNSZKY Pál, a kassai kamarai adminisztráció vezetője idő-közben arról értesítette a püspököt, hogy újabb két nagy láda könyvet foglaltatott le Eperjesen. MEDNYÁNSZKY e leveléből hadd álljon itt egy jellemző részlet:

„Nékem ez jdein nagy szerencsém vann az kalvinista könyvek halászatnyá-hoz; ez el-mult szombaton megint két nagy ládával hozatattam ide Eperjesrül, kiknek is Elenchusait praesentibus közlöm Nghodal, és az előbbenyiekkel együtt revideáltatni foghom; Azok között egy lator correspondentialis levelet in hodierna revisione találtam, mellyet is proxime in paribus közlöm Nghodal; és csekély Sentimentumommal udvarlok Nghodnak. A Felséges Udvar méltán belé tekénthetne a dolgokban, mit teszen, hogy az Eretnekség idegen országok-ban szabadon küldheti az Iffjakat . . .”²⁹

Eszerint tehát MEDNYÁNSZKY, a „könyvhalász”, szorosán együttműködött ERDŐDY Gáborral, aki azt hirdette, hogy az „eretnekeket” erőszakkal kellene kényszeríteni a katolikus hit felvételére.³⁰ — A Mednyánszky-féle könyvjegyzékben egyébként a református teológiai irodalom olyan képviselői-nek, mint COCCEJUS, vagy VITRINGA, művein kívül ott találjuk OTROKOCSI FŐRIS Ferenc *Origines Hungaricae* c. munkáját is.

A kassai cenzorok, összevetve a KOMÁROMI CSIPKÉS-féle bibliafordítást

²⁵ OL A 35. 1719. Márc. No. 87.

²⁶ OL A 35. 1719. Márc. No. 97.

²⁷ OL A 93. No. 42.

²⁸ OL A 35. 1719. Máj. No. 34.

²⁹ OL A 93. No. 42.

³⁰ Opusculum theologicum, 1721.

a protestánsok által addig használt KÁROLYI és MOLNÁR-féle fordításokkal, abban az utóbbiaktól több lényeges eltérést fedeztek fel. Miután ERDŐDY az uralkodónak jelentette az eredményt, az a vallásügyeket tárgyaló miniszteri konferencia elé utalta az ügyet. Az egyik lényegesnek tartott eltérés a keresztelési formulában mutatkozott. Debrecen város arra hivatkozott, hogy ez és más hibák a nyomdász tévedésének tulajdoníthatók, annak a körülménynek, hogy Hollandiában nincs magyarul tudó nyomdai korrektor (MISKOLCZI leydeni szerepléséről hallgattak), s kötelezték magukat, hogy a hibákat kijavítják. III. Károly az 1723 június 11-i, Szavojai Jenő elnökletével megtartott miniszteriális konferencia javaslatának megfelelően, elrendelte, hogy a lefoglalt bibliapéldányokat, a város kauciója ellenében, amely szerint a keresztelési formulát kijavítják és a jövőben is az eddig szokásos formulát fogják használni, haladéktalanul adják ki Debrecen városának.³¹ ERDŐDY Gábor azonban ennek a parancsnak nem tett eleget, s újabb előterjesztésében kifejtette, hogy a bibliában az említetten kívül még számtalan más eltérés, változtatás, kihagyás is van. Így a debreceniek csak II. József uralkodása idején kapták meg a Komáromi Csipkés-féle biblia példányainak egy részét.³²

Feltehetően összefüggés van a Komáromi Csipkés-féle biblia esete és ama tény között, hogy a debreceniek 1719-ben elkészítették a *Typographus esküvének formáját*. Ebben az esküszövegben a többi között ez áll: „hír és engedelem nélkül semmit nem imprimálok és mindenkben Elöljáróimtól függök.”³³ — tehát a nyomdásznak köteleznie kellett magát, hogy a város tanácsának és fő bírójának ellenőrzése mellett működik. A város 1723-ban a nyomda felügyeletét két tanácstagra bízta, akik elsősorban a nyomdai számadásokat vizsgálták át, de feltehetően beleszólhattak a kinyomatandó művek megrostálásába is.³⁴

ERDŐDY Gábor és a kassai jezsuiták mellett KERESZTÉLY Ágost esztergomi érsek és a nagyszombati jezsuiták igyekeztek a könyvek feletti ellenőrzést a maguk kezébe ragadni. A nagyszombati jezsuitáknak a tulajdonképpeni cenzúratevékenység kifejtésére ez időszakban alig volt alkalmuk, ezért annál is inkább vigyáztak arra, hogy új nyomdák létrehozását megakadályozzák s így az ellenőrzés szüksége fel se merüljön és saját nyomdai tevékenységüket vetélytársak ne korlátozzák. Ebben az időben telepedett meg Pozsonyban ROYER János Pál bécsi nyomdászlegény, aki kölcsönvett pénzen könyvsajtót vásárolt. Pozsony városa 1817 május 11-én felvette őt polgárai sorába. Az esztergomi szentszék azonban 1720. március 7-én tiltakozást jelentett be az udvari kancelláriánál a pozsonyi nyomda működése ellen. Szerinte egy Pozsony városában lakó könyvnyomdász ott nyíltan nyomdászcodik, anélkül, hogy ehhez akár császári és királyi, akár érseki hozzájárulása lenne. Az esztergomi szentszék megítélése szerint a nagyszombati akadémiai nyomda elégséges a katolikus könyvek Magyarországon való elterjesztésére. Ha annak közelében új nyomda létesül, az kárára van a nagyszombati nyomdának, és kára lehet belőle az igaz hitnek is. Pozsonyban és a közeli sz. kir. városokban ugyanis számos vagyos

³¹ OL A I. (Orig. Ref.) 1723. No. 10.

³² A Komáromi Csipkés-féle biblia kiadása történetének nagy irodalma van, amiből elég, ha ILLÉSY János cikkére (Magy. Könyvszle. 1889), SZÉLL Farkas újabb adalékaira (uo. 1890) és SZIMONIDESZ Lajos tanulmányára (Egyháztörténet 1945) hivatkozunk. Mindezek a cikkek a biblia sorsával foglalkoznak, és nem tisztázzák az eset általános, cenzúratörténeti vonatkozásait.

³³ CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*. Debrecen [1911] 341. l.

³⁴ Uo. 323. l.

protestáns lakik, s protestáns iskolák is működnek, ezek számára szerfölött terhes külföldről hozni be a könyveket, nemcsak a magas fuvar- és vámköltségek, hanem az elkobzás veszélye miatt is. Méltán lehet tehát arra számítani, hogy a protestánsok támogatni és védelmezni fogják a pozsonyi nyomdászt, s majd igyekeznek őt mentesíteni a törvényes büntetések alól, ha trágár és erkölcsromboló könyveket ad ki (amilyeneket házasságok alkalmával szoktak készíteni), vagy a fejedelmeket és főurakat gyalázó írásokat publikál, esetleg magát a püspököt is gyalázza, akinek pedig feladata ügyelni arra, hogy ilyen könyvek el ne terjedjenek. A nyomdászt még az sem menti, hogy katolikus vallású. A bécsi és a nagyszombati katolikus nyomdák ugyanis bőven kielégítik a magyarországi igényeket, Pozsonyban nyomdász a protestánsok támogatása nélkül alig tudna megélni. A szentszék mindezen megfontolások alapján arra kérte a királyt, parancsolja meg Pozsony város tanácsának, tiltsa el a nyomdászt mestersége folytatásától és távolítsa el nyomdáját a városból.³⁵

III. Károly ezt ugyan nem parancsolta meg a városnak, megküldte azonban oda a szentszék megkeresésének másolatát és tájékoztatást kért a nyomdászról. A tanács maga elé idézte ROYERT, aki előadta, hogy tudomása szerint Pozsonyban már az előző században is úzték a nyomdász mesterséget, korábban, mint Nagyszombatban s ő abban a tudatban élt, hogy e szabad mesterséget külön engedelem nélkül lehet gyakorolni. Egyébként semmi olyat nem szándékozott kinyomtatni, ami az igaz hittel ellenkezne. Eddig nem folyamosított privilégiumért,³⁶ mert még nem akadt szerző, aki azzal bízta volna rá munkáját, hogy azt másutt utána ne nyomhassák. Uralkodói engedélyt eddig azért sem kért, mert eladósodott s előbb ki akarta tapasztalni, megéle Pozsonyban? A tanács figyelmeztetésére megígérte, hogy ezt pótolni fogja s ha a királyi engedélyt elnyerte, igyekszik majd a primás hozzájárulását is megszerezni. — A város melegen pártolta ROYER ügyét. Kérte, hallgassák meg a szerencsétlen embert a hatalmasokkal szemben, s vegyék tekintetbe a város és a fővárosban székelő felsőbb bíróságok és egyéb szervek érdekeit is.

SKARICZA Gábor városi tanácsos a kérvénnyel és mellékleteivel személyesen ment Bécsbe, ami annak bizonyítéka, hogy a város és a hazai protestantizmus vezetői a nyomda létét fontosnak tartották.

ROYER a városi tanácshoz írt kérelmében megemlíti, „dass in meiner Nahrung bishero auf allerhand Weise, fast stätig verhindert werdte” — tehát hogy állandóan akadályozzák őt mestersége űzésében. A nyomtatványairól készült jegyzék szerint — ezt mellékelte kérelméhez — leginkább egyházi megrendelésre dolgozott: a pozsonyi kanonokok, az ottani ferencesek, jezsuiták és mások számára; de a város, a postahivatal és a magyar kamara is rendelt nála nyomtatványokat. A kancelláriához intézett kérvényében pedig azért folyamodik, hogy „mittelst eines gnädigst mir zu benennenden censoris”, tehát

³⁵ OL A 35. 1720. Márc. No. 85.

³⁶ SZABÓ József: *A Landerer nyomdász család (Adalékok a nyomdászat történetéhez Magyarországon)* c. cikkében, Vasárnapi Újság 1867. 31. sz., tévesen írja, hogy ROYER 1715-ben folyamosított nyomdai engedélyért Pozsonyban. Ekkor még nem is élt Magyarországon. A ROYER-nyomdáról BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878, 120—122. l. is számos pontatlanságot és tévedést tartalmaz. Az ő adatait felhasználó BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon*, Bp. 1888, 26 l. a hibákat még tetézve, azt állítja, hogy Royer protestáns vallású! Tőle átveszi ezt a téves állítást Schermann Egyed; Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez. Bp. 1928, 19. l. Fitz József; Die Buchdruckerfamilie Royer in Ungarn. Gutenberg Jahrbuch 1927, 85—90 l., ROYERT — helyesen — katolikusnak mondja.

hatóságilag kijelölt cenzor ellenőrzése mellett, űzhesse Pozsonyban polgári foglalkozását. Egyben kijelenti, soha sem fogják rábizonyíthatni, hogy eddig is bármit nyomtatott volna, „so die ordentl. censuram nicht passiret”, a mi át nem ment a rendes cenzúrán (ezen bizonyára a városi cenzurát értette). Végül hangsúlyozza, hogy Pozsonyban a magyar udvari kamara és a papság, különösen a ferencesek szeme előtt él s azoknak, azok ellenőrzésével és megelégedésére dolgozik.³⁷ Arról, hogy a protestánsok számára is dolgozott, a kérvényező nem szólt.

SKARICZA közbenjárása nem maradt sikertelen: a kancellária úgy ítélte meg, hogy az országgyűléséről, bíróságairól, káptalanáról és szerzetesi kolostorairól híres Pozsony városában szükség van nyomdászra, s május 23-án felszólította a városon keresztül ROYERT, folyamodjék az uralkodóhoz nyomdai engedélyért.³⁸ ROYER azonban csak tíz év elteltével, 1730 márciusában nyújtotta be folyamodványát. Késedelmét anyagi gondjaival és adósságaival indokolta.³⁹

A nagyszombati nyomda tehát nem tarthatta meg monopóliumát. A cenzúra szabályozásának szüksége azonban e fejlemények során a központi hatalom számára egyre sürgetőbbé vált.

III. A pesti bizottság

Az 1715. évi országgyűlés által kiküldött vallásügyi bizottság 1721 március közepén, Pesten, végre megkezdte tanácskozásait. Ez az egykorúak által a rövidség kedvéért „pesti bizottságnak” nevezett testület a gyakorlatban nem az országgyűlés törvényelőkészítő szervévé, hanem az uralkodó tanácsadó szervévé vált: a király parancsára ült össze, az általa meghatározott eljárási módozatot alkalmazta, és végül neki tett jelentést. A „császári-királyi és artikuláris” bizottságban a katolikus és a protestáns rendek számos kiemelkedő tagja ült (a reformátusok közül ott találjuk RÁDAY Pált, RÁKÓCZI volt kancellárját is); az elnökséget a buzgó katolikus gróf KOHÁRY István országbíró vitte. A tárgyalások során a bizottság nem bizonyult operatív testületnek, működése mindössze arra volt jó, hogy mindkét fél a maga panaszait, sérelmeit és kívánásait írásban rögzítse.

A protestánsok a május 28-i ülés elé terjesztették gravameneiket. A húsz pontba foglalt sérelmek közül a hatodik tartalmazza az iskoláikkal, tanáraikkal, diákjaikkal, könyvekkel és tanulmányaikkal kapcsolatosakat. A könyvekkel kapcsolatos panasz egészen rövid és sommás, mindössze annyit mond, hogy megtiltják nekik vallási könyveknek, mint pl. bibliájuknak, behozatalát az országba, s a külföldről hazatérő diákjaiktól drága pénzen vásárolt könyveiket, különösen a dogmatikus és teológiai tárgyuakat, elkobozzák.

A protestáns gravámenekre a katolikusok ugyancsak írásban közölték a maguk replicá-ját. A könyvekkel kapcsolatos panaszt a replica azzal utasítja vissza, hogy a könyvek magánolvasása nem tiltott ugyan, de a vallási tör-

³⁷ OL A 28. (M. kanc. lt. Litterae civitatum: Poson.) 1720. No. 37. ROYER mellékelte kérvényéhez személyi okmányait, amelyekből kétségtelenül kitűnik, hogy katolikus vallású volt.

³⁸ OL A 35. 1720. Máj. No. 100.

³⁹ OL A 35. 1730. Márc. No. 47.

vényekhez kiadott királyi explanatio tiltja a többek részvételével tartott nyilvános felolvasásokat.

A cenzúra-ügy tehát a tárgyalások kezdetén csak közvetett formában került elő. Időközben azonban megtörtént a cenzúra királyi szabályozása s ez egyszerűen előtérbe állította ezt a kérdést. A bizottság már együtt ült, amikor 1721. március 30-án a magyar kancellárián sor került a három éve visszartartott cenzúrarendelet újraszerkesztésére és az új diploma expedálására. Hogy miért éppen ekkor, arra nézve csak találgatni tudunk. A katolikus fél mindenestre számíthatott arra, hogy a protestáns sérelmek között szerepelni fog a leydeni biblia sorsa s az egyéb könyvelkobzások. A cenzúrárt tehát szabályozni kellett, arra megfelelő jogalapot kellett teremteni. Arra is gondolhattak, hogy lényegében nem új jog konstituálásáról, hanem csupán a régi felújításáról és állandósításáról van szó. Ez pedig most volt időszerű, mert ha a bizottság működésének befejezte után történik, azt már mindenképp a status quo felborításának lehetett volna tekinteni.

A kibocsátott diploma szövegében a három év előtti tervezethez képest mindössze annyi változtatás történt, hogy a diplomát kérők nevei közül kihagyták ERDŐDY Gábor egri püspökét, s ennek megfelelően a nagyszombati egyetem kancellárja csak három egyházmegyében: az esztergomiban, a nyitraiban és a győriben állíthatott a cenzúra gyakorlására helyetteseket. Hogy miért maradt ki ebből az oklevélből éppen ERDŐDY Gábor, a vakbuzgó főpap neve, arra nincs közvetlen adatunk. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy ő a Komáromi Csipkés-biblia és a többi, a szepesi kamara területén „halászott” kálvinista könyv cenzúráját két évvel korábban az egyházmegyéjéhez tartozó kassai egyetem rektorára bízta, kézenfekvőnek tűnik, hogy részéről nem püspöki jogairól való lemondás, esetleg politikai megfontolásokból a cenzúra bevezetésétől húzódozás, hanem ellenkezőleg, püspöki jogainak következetes érvényesítése történt. Eszerint az egri egyházmegye területén a kassai egyetem rektora ugyanolyan joggal cenzúrázott, mint a másik három egyházmegyében a nagyszombati egyetem kancellárja. Ehhez ERDŐDY Gábor még királyi megerősítés kérését sem tartotta szükségesnek, minthogy azt két évvel korábban lényegében már megkapta.

Az oklevél szövegének indokoló részében az áll, hogy Magyarországon botránysos, az igaz hittel ellenkező s az államnak és különösen az ifjúságnak sokat ártó könyveket adnak ki nyomtatásban, s külföldről is hoznak be ilyeneket és mindezeket büntetlenül árusítják, nyíltan és titokban. E könyvek nyomtatása előzetes cenzúra nélkül történik, ill. a külföldről behozottak nem kerülnek kellő revízió alá. Ezért a király újból megtiltja a nyomdatulajdonosoknak és a könyvkereskedőknek, a könyvek elkobzásának terhe alatt, hogy bármiféle könyvet a királyi cenzor vagy megbízottja előzetes jóváhagyása nélkül kinyomassanak, ill. árusítsanak. Minthogy pedig SZENTIVÁNYI Márton halála óta senki sincs a cenzori teendőket ellátásával megbízva, a nagyszombati egyetem mindenkori kancellárjára, úgyis mint a teológia doktorára, ruházza át az országban kiadandó könyvek megvizsgálásának, jóváhagyásának és eltiltásának, valamint a külföldről behozott gyanús vagy veszélyes könyvek revíziójának, lefoglalásának és elkobzásának jogát. Maga helyett a cenzor az esztergomi, a nyitrai és a győri egyházmegyékből helyetteseket is állíthat. Aki valamely könyvet vagy iratot a cenzorok engedelmével nélkül merészelve kiadni, azt a könyvek és a nyomda betűinek elkobzásán kívül még külön büntetéssel is sújtják. — Ezt a királyi parancsot a megyei és a városi hatóságoknak ki kellett hirdetniük.

A nagyszombati jezsuita atyák e privilegiális oklevél eredeti, díszes példányát magukkal vitték Nyitra megye legközelebbi közgyűlésére, Galgócra, s ott a megye 1721. május 12-én kihirdette. A többi megyében és a városokban a kihirdetés a diploma nyomtatott, hitelesített másolati példányai alapján, valamivel később történt. A nyomtatott példányokat a nagyszombati egyetem kancellárja a jezsuita kollégiumoknak küldte meg kihirdetés, megőrzés és mihez tartás végett.⁴⁰

A diploma kihirdetése s az annak végrehajtására tett első kísérletek a katolikus táborban is, de — érthető módon — még inkább a protestáns táborban felkavarták a kedélyeket és hatást gyakoroltak a pesti bizottság további tárgyalásaira is. Az ellentétek a két fél között, ahelyett, hogy elsimultak volna, még jobban elmélyültek. A király ugyan a tárgyalásokat augusztus 10-én elnapolta, amikor azonban a bizottság az év vége felé Pozsonyban újra összeült, az evangélikusok egy memorialis-t terjesztettek a december 17-i ülés elé, amelyben előadták, hogy törvényesen biztosított vallásszabadságukat újabb sérelmek érték.

Amikor a március 30-i királyi parancsot a megyékben kihirdették — írják a memorialis szerzői — az evangélikusok erősen bíztak abban, hogy a nagyszombati egyetem kancellárjának adott cenzúra-jog nem terjed ki az ő bevett vallásuk iskolai és egyházi, az istentisztelethez szükséges, (egyházilag) jóváhagyott könyveikre, hanem csak, amint a mandátum mondja: a „gyalázatos és veszélyes, az Isten és a mennyeiek iránt igazságtalan és így botránys” könyvekre. Am azóta, legnagyobb fájdalomukra, ennek az ellenkezőjét tapasztalják. Bár a lőcsei Brewer-nyomda a debreceni és a pozsonyi nyomdákon kívül az egyetlen világi kezekben levő, működő nyomda az országban, PALUGYAY János lőcsei jezsuita rendfőnök, nem tudni, milyen megfontolásból, cenzori hatalmát az ott megjelenő evangélikus egyházi könyvekre is kiterjesztette. Ami eddig hallatlan volt, PALUGYAY betiltotta LUTHER Márton kis katekizmusának készülő szlovák nyelvű kiadását, a latin-német kiadás szokott címét pedig: *Catechesis minor D. Martini Lutheri* erre változtatta: *Instructio parvulorum*. A zsolttárok könyvéből is elhagyatta LUTHER nevét. Megcsonkította továbbá COMENIUS *Janua linguae latinae* c. művét is. Az *Elementa literarum* c. könyvben a Miatyánk végéről kihúzta e szavakat: tied az ország stb... Ugyanott más változtatásokat is tett, így *új testamentum* helyett *evangéliumot* írt. Megcenzúrázta a magyar zsolttárok könyvét is, amit pedig különösen a reformátusok mindig akadály nélkül használtak, és abban is sok változtatást tett, sőt egész zsolttárokat is kihagyott belőle. Így el akarja hagyni a „Keserves szívvel Magyarországon” kezdetű éneket, amely a tatárok és a törökök

⁴⁰ Az oklevél fogalmazványa: OL A 35. 1721. Ápr. No. 29. Eredetije: OL E. 152. (Acta Jesuitica). Coll. Tyrn. Fasc. 12. No. 1. Kiadta PAULER Tivadar: *A budapesti magyar kir. tudományegyetem története*. I. k. 486. l., magyarul SCHERMANN Egyed i. m. 20—21. l. PAULER az oklevél dátumának végét elhagyja: „anno millesimo septingentesimo vigesimo” (primo), s e tévedés folytán Schermannál is, a későbbi irodalomban is az 1720. évi dátum jelenik meg. A tévedést az eredeti diploma alapján DEZSÉNYI Béla igazította helyre, *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században* c. tanulmányában (Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez, Bp. 1948. 146. ill. 161. l.). Az egy év eltérés önmagában nem lenne jelentős. Az összefüggések szempontjából azonban lényeges. Az 1720-i expedíció esetleges lett volna, az 1721. március 30-i — mint fent kimutatjuk — szándékosan volt így időzítve. — Nyomtatott példány OL A 23. 1672. No. 31 és még több helyütt.

rajtaütései ellen kéri Isten segítségét. azzal, hogy arra már nincsen szükség. Ők azonban változtatás nélkül kívánják kiadni zsoldáraikat és könyörgéseiket.

A memorialis szerzői hangot adtak aggodalmuknak, hogy ezután majd vallási könyveiket teljesen meg fogják változtatni vagy el fogják tiltani. Eme aggodalmuk alátámasztására előadták, hogy amikor a márciusi királyi oklevelet Pest-Pilis-Solt vármegyék októberi közgyűlésén kihirdették, a budai jezsuita kollégium ott jelen levő rektora kijelentette, hogy ezután tilos lesz majd a protestánsok szimbolikus könyveinek és teológiai munkáinak újrányomása. A rektor a közgyűlés protestáns tagjainak „nagy felháborodására és nyilvánvaló csúfságára” nyíltan hirdette, hogy az ilyen eladott könyveket még tulajdonosaiktól is el kell majd kobozni.

Az evangélikus vallás legsúlyosabb elnyomását jelentené — írják a szerzők —, ha a nagyszombati egyetem kancellárja és megbízottai az evangélikusok jóváhagyott egyházi könyveit eltiltanák és elkoboznák. Ez végét jelentené a lőcsei Brewer-nyomdának, amely pedig emberemlékezet óta a haza, az irodalom és a közügy nem csekély hasznára működött, végét jelentené az evangélikus vallásnak, amelyet pedig törvények erősítenek meg, s emellett hiábavaló lenne az országgyűlés által rendelt vallásügyi bizottság munkája, hiszen ez a cenzúra rövidesen megfosztaná őket minden vallási könyvüktől, s így módon a szabad vallásgyakorlat olybá válnék, mintha valakit életben kívánnak hagyni, de megfosztják őt minden élelemtől.

Az országgyűlési törvények is azt bizonyítják — folytatja a panaszos irat —, hogy az uralkodó nem kívánja az ő elnyomattatásukat. Ha pedig a célt engedélyezik, engedélyezni kell hozzá az eszközöket is. Nem lehet tehát az evangélikusok által elfogadott és jóváhagyott könyveket „gyalázatos és veszélyes, az Isten és a mennyeiek iránt igazságtalan, botránys és az államnak ártó” munkáknak minősíteni. S következőképpen nem lehet azokat katolikusok által cenzuráltatni és eltiltatni, hiszen mindenütt, még katolikus országokban is, ahol az evangélikus vallás bevett, e műveket szabadon nyomják és árusítják.⁴¹

A katolikusok 1722 januárjában készítették el a maguk *responsum*-át e memorialis-ra. A *responsum* mindenekelőtt arra hivatkozik, hogy a király a bizottság eljárás módjának szabályozásakor mindkét felet két válaszadásra korlátozta, amin már túljutottak. A „*memorialis*” szokatlan ebben a bizottságban, és a bizottság nem tud a dolog végére járni, ha a protestánsok mindig új sérelmekkel hozakodnak elő. Egyébként a memorialis — a válasz szerint — nem tartalmaz semmi olyat, amit az eddigi protestáns sérelmek általánosságban ne tartalmaznának.

A válasz abból indul ki, hogy a nagyszombati egyetem kancellárja és megbízottai privilégiumot kaptak a királytól, azt az ország vármegyéiben kihirdették és annak senki nem mondott ellen. Nem csodálható, ha a cenzorok élnek kiváltságukkal s annak erejénél fogva, ha valamely könyvben az igaz hittelt, a szentírással vagy a jó erkölcsökkel ellenkezőt találnak, azt kihúzzák, kijavítják vagy, ha szükséges, elvetik a könyvet és megtiltják kinyomatását. Tévednek a protestánsok, ha úgy vélik, a privilégium csak más botránys és veszélyes könyveknek vonatkozik, de nem az ő könyveikre. A királyi mandátum egyáltalában nem tartalmaz ilyen különbségtételt, sőt annak szövegéből nyil-

⁴¹ OL N 97. (Archivum Regni, Commissio in negotio religionis), Lad. AAA. Fasc. F. No. 23 és Fasc. G. No. 37.

vánvaló, hogy a nagyszombati egyetem kancellárja és megbizottai cenzúrájának kivétel nélkül minden könyv alá van vetve.

A válasz szerint a jogaikkal élő cenzorok nem kötelesek a protestánsoknak számot adni arról, amit tettek. A bizottság tájékoztatására azonban a válasz elmondott néhány kifogást, amelyek a Lőcsén kinyomatni kívánt evangélikus könyvekkel kapcsolatban merültek fel. Eszerint a latin-német kis katekizmus és a szlovák katekizmus olyan tant tartalmaz, ami nem csak a szentírással ellenkezik, de a két katekizmusban foglaltak egymással is ellenkeznek. Az elsőben ugyanis arra a kérdésre: mit mond Isten a tízparancsolatról általában, a válasz ez: Isten büntetéssel fenyegeti e parancsok áthágóit, félünk kell tehát az ő haragját és semmit sem szabad cselekednünk, ami e parancsokkal ellenkezik. Sőt még hozzáteszi, hogy életünket e parancsoknak megfelelően kell berendeznünk. A szlovák katekizmusban viszont erre a kérdésre: képes-e az ember Isten parancsolatait teljesíteni, a felelet: nem képes. Továbbá a harmadik parancsolattal kapcsolatban a német katekizmus nem tiltja ünnepnapokon a szolgálai munkát, s a vasárnap megszenteléséről a másik katekizmus is csak annyit mond, hogy Istent féljük és szeressük, igéjét hallgassuk. Ez — a válasz szerint — ellenkezik mind a szentírással, mind a magyar törvényekkel, amelyek kifejezetten tiltják az ünnepnapokon végzett munkát. Mit vét a cenzor — kérdezi —, ha kijavítja a hibát, amit ha nem tenne, az egész kereszténység megbotránkoznék rajta? A javítás szerinte nem árt sem az evangélikus vallásnak, sem a lőcsei nyomdának. — A „Szomorú szívvel Magyarországbán” kezdetű ének a válasz szerint az állam és az igaz hit számára veszélyes, a hatalmat megvető, lázító, izgató tartalmú.

Az evangélikusok arra hivatkoznak, hogy szabad vallásgyakorlatukhoz könyveiket is szabadon kell használniuk. A válasz szerint azonban tudniuk kellene, hogy a katolikusoknál is mindig tilos volt mindaz, ami ellenkezik a szentírással és az igaz hittel. A most kiadott királyi privilégium megfelel az 1553. évi 24. törvénycikknek, amely tiltja az eretnek könyvek nyomtatását. Ezt a törvényt nem törölték el és még csak nem is módosították. Csak úgy módosíthatták volna, ha a szabad vallásgyakorlat engedélyezésekor a protestáns nyomdákat is bizonyos meghatározott helyekhez kötötték volna, ami azonban nem történt meg. A protestánsoknak nincs olyan privilégiumuk, amely szerint akár Lőcsén, akár másutt nyomdát tarthatnának, a legkevésbé sem olyan, amely mentesítené őket az erre felhatalmazott katolikus cenzorok ellenőrzése alól.

Végül a válasz felhossa, hogy a protestánsok gúnyiratokat adnak ki a katolikus rendek, főképpen az egyházi rend és a szerzetesek ellen. Ilyen volt az elmúlt 1721. évben a Purgatóriumról kiadott könyv, amit, ha szükséges, bemutathatnak a bizottságnak. Az apostoli királynak gondoskodnia kell arról, hogy a nyomdákkal való visszaéléseknek eleje vétessék.⁴²

Időközben az evangélikusok újabb tiltakozási iratot készítettek a cenzúra ügyében s azt a január 27-i bizottsági ülésen nyújtották be. Ebben kijelentik, ha a bizottság nem orvosolja sérelmeiket, az uralkodóhoz fordulnak. Hogy hová fejlődik a jezsuita cenzúra, arra példának a lőcsei cenzorok egy újabb ténykedését hozzák fel. A SCHWAB Joachim, a nemrég elhunyt kiváló orvos emlékezetére írt versezből a cenzor ki akarta hagyni mindazokat a kifejezéseket, melyek arra vonatkoztak, hogy Schwab megboldogult, hogy az angyalok társaságában van stb.

⁴² Uo. Fasc. F. No. 24.

A jezsuita cenzúra elleni érveiket ezúttal hat pontba szedték:

1. A jezsuiták saját ügyükben kívánnak bírászkodni. Az *Opusculum theologicum* című könyv, amit nemrég bemutatnak a bizottságnak, a bizonyosság rá, hogy a protestánsok kiirtására törekszenek.

2. Ebben az országban több bevett felekezet van, amelyek mindegyike saját szent könyveit használja. Nem lehet egyik felekezet könyveit a másikéi szerint elbírálni.

3. Ha a mesterségek dolgaiban csak az azokban jártasok bírászkodhatnak, még kevésbé lehet az evangélikusok tanainak bírálatát az egészen más iskolához tartozó jezsuitákra bízni.

4. Nem bízzák rájuk a zsidók, az eretnekek, a görög vallásúak könyveinek cenzúráját sem, semmi ok sincs rá, hogy éppen a protestánsok dogmatikus könyveivel tegyék ezt. Nem lehet egy hajó kormányát olyasvalakire bízni, aki attól elszedné evezőit és azt inkább elsüllyesztené, semhogy megmentené. A jezsuita cenzorok az ő könyveik dolgában ilyen kormányoshoz hasonlatosak.

5. Más országokban, amelyekben az evangélikus vallás bevett, sem rájuk, hanem az evangélikus tanok ismerőire bízzák azok könyveinek cenzúráját.

6. Ha a jezsuiták bírászkodhatnak is saját vallásuk könyvei felett, az evangélikusokéi felett e hatalmat semminemű jogon nem gyakorolhatják. Egyébként kijelentik az evangélikusok, hogy botrányos könyveket nem akarnak kiadni, mint ahogy a Brewer-nyomdában eddig sem jelentek meg ilyenek. A jezsuiták nyomdájában viszont a legutóbb is olyan törvényekbe ütköző, az evangélikus vallást sértő könyveket nyomtak, amelyek inkább eltiltásra lettek volna érdemesek. Ilyenekként hozzák fel a *Comitia Regni Hungariae et imago eiusdem* c. kiadványt, és LABSÁNSZKY József *Extractus*át.⁴³

Végül azt kérték a folyamodók, hogy a Brewer-nyomda maradjon -- miékként a bizottság tárgyalásait megelőzően volt -- a löcsei városi tanács felügyelete alatt. Ne zavarják a nyomdászt mesterségében, hiszen ő közterheket visel, s ha őt akadályozzák, kárt vall a nyomda, megrövidül a kincstár és elnyomatik az evangélikus vallás. Ha nem adják meg a protestánsoknak a vallásszabadsággal együtt a vallásuk gyakorlásához szükséges könyvek kiadásának lehetőségét is, a vallásszabadság rabsággá válik, az irodalom művelése pedig barbárságba süllyed.⁴⁴

Az evangélikus és a református felekezet tagjai, miután sérelmeiket nem orvosolták, február 3-án újabb, közösen szerkesztett emlékiratot nyújtottak be a „császári-királyi és országgyűlési bizottsághoz”. Ebben leszögezik, már két ízben kérték a bizottságot, segítsen rajtuk, vagy pedig juttassa el kérelmüket az uralkodóhoz. Kijelentik, ha a bizottság működése idején meg nem szüntetik ezeket a fennállása óta okozott újabb sérelmeket, ha a jezsuiták abba nem hagyják a protestánsoknak és könyveiknek cenzúráját, a bizottság munkáját teljesen hiábavalónak és terméketlennek látják. Ha ugyanis a protestánsokat a bizottság mellőzésével törvényen kívül helyezik és szabadon bántalmazzák, semmivé válnak az erőszakot mindkét félnek tiltó királyi parancsok és ők

⁴³ LABSÁNSZKY SZELEPCSÉNYI érsek titkára volt. *Extractus brevis et verus* c. művében azt bizonygatta, hogy a pozsonyi iudicium delegatum a protestáns prédikátorokat nem vallásuk miatt, hanem politikai lázadásban való részvételük miatt ítélte el. A katolikus párt ennek újrányomásával is a vallásügyi bizottságra kívánt nyomást gyakorolni.

⁴⁴ Uo. Fasc. F. No. 27.

ki vannak szolgáltatva a minden módon kiűzetésükre törekvő klérusnak, anélkül, hogy védekezhetnének.⁴⁵

A bizottsági viták szenvedélyes hangulata kizárta minden kompromisszum lehetőségét. Mindkét fél tudta, hogy a vitát végső soron a király fogja eldönteni, s hogy e döntés előkészítése során minden lépés engedménnyel az engedékeny fél a saját pártját hozná hátrányosabb helyzetbe. Amikor végül is mindkét fél a maga külön opinióját a király elé terjesztette, a protestánsok megismételték a tárgyalások során felmerült panaszaikat és felsorakoztatták a jezsuita cenzúra elleni érveiket. Sőt, panaszaik most mintha még súlyosabbakká váltak volna: előfordul — írták —, hogy elkobozzák az eladásra kített könyveket, máshol megtörténik, hogy a házakból hurcolják el a protestáns könyveket, mégpedig nemcsak nemtelenek, de még nemesek házaiból is. Ezeket egy 1721. március 30-án, „*jam stante et durante moderna commissione*” kiadott dekrétumra hivatkozva teszik. Mindez azonban a szabad vallásgyakorlat megzavarása, és ellenkezik a soproni országgyűlésen hozott vallásügyi törvénnyel. Ennek következtében kérik, szüntessék meg az ilyen visszaéléseket, adják vissza az eddig elkobzott könyveket, így a leydeni bibliát is, és helyezték vissza a lőcsei nyomdát s a két protestáns felekezet többi nyomdáját korábbi állapotába, amikor a jezsuiták és más katolikusok cenzúrájától mentesen működhettek.⁴⁶

A király döntése azonban még sokáig, majd egy évtizedig váratott magára s végül is a cenzúra terén nem hozott változást. Így a vallásügyi bizottság működése lényegében a jezsuiták győzelmével végződött: a cenzori hatalmat, amit a tárgyalások idején magukhoz ragadtak, azok lezárulta után is megtarthatták. Az ezután következő évtizedek hazai irodalmi életére a jezsuita cenzúra kitorölhetetlenül rányomta bélyegét.

Hogy ez mennyire érezhető volt az egykorúak számára, az kivüláglik a lőcsei evangélikus polgárok 1725 december 3-i panaszos iratából, amellyel egyenesen a királyhoz fordultak nyomdájuk ügyében. A lőcseiek ebben a felségfolyamodványukban szép barokk pátosszal adják elő, minő napról-napra erősödő háborgattatásoknak és nyomattatásoknak sorsát kell elszenvedniük. Nyomdájukat, amelyet évek hosszú során át szabadon és zavartalanul használtak, 1721 óta a jezsuita atyák annyira korlátozzák működésében, hogy azt a tönkretetés veszélye fenyegeti. Ha át is engednek a jezsuita cenzorok valamely munkát, azt annyira megmásítják, megcsönkítják, hogy használhatatlanná válik s így nem érdemes kinyomtatni. A nyomda ilyen körülmények között a kalendáriumok kiadásán kívül szinte minden egyéb munkától megvan fosztva. Kérték a királyt, adjon ki magyarázó kiegészítést az 1721. évi cenzúra-dekrétumhoz és szabadítsa meg vallási könyveiket a jezsuita cenzúrától.⁴⁷

Ezt a panaszt az uralkodó már az új országos kormányhatósághoz, az 1724-ben felállított helytartótanácshoz utalta, intézkedés végett. Az 1726. évvel, amikor a helytartótanács a cenzúraügyek intézésébe bekapcsolódik, a hazai cenzúratörténet új szakasza veszi kezdetét.

⁴⁵ Uo. Fasc. G. No. 29.

⁴⁶ OL A 93. No. 255.

⁴⁷ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény, Cat. g. IX. Tit. VI. a. (Vestigia censurae librorum ante Mariam Theresiam) No. 2.

OSZKÁR SASHEGYI: DIE STABILISIERUNG DER STAATLICHEN BÜCHERZENSUR IN UNGARN 1706—1725

I. Das Mandat, das der Professor der Theologie an der Jesuitenuniversität zu Tyrnau (Trnava) Martin von SZENTIVÁNYI zur Ausübung der Bücherzensur und -revision in Ungarn im Jahre 1673 vom Erzbischof von Esztergom Georg SZELEPCSÉNYI erhielt, und das später auch von Kaiser LEOPOLD I. bestätigt und erneuert wurde, ist bei SZENTIVÁNYIS im Jahre 1705 erfolgten Tode eigentlich erloschen. Es war dies gerade die Zeit der Freiheitskämpfe unter Franz II. RÁKÓCZI, der den Jesuiten die Zensur auch tatsächlich aus den Händen nahm. Der von ihm ausgebaute, zentralisierte Staatsapparat ermöglichte die Ausübung einer staatlichen Bücherzensur durch zivile staatliche Organe. RÁKÓCZI regelte die Zensur um die Jahreswende 1706/7 auf folgende Weise: religiöse und moralische Werke sowie Lehrbücher sollten vor der Drucklegung durch zwei Senatoren der verbündeten Stände überprüft werden, rein politische und militärische Schriften dagegen sollten der Zensur des Fürsten, bzw. seines Stellvertreters, oder seines Kanzlers unterworfen werden. Die Zensur der verbündeten Stände und des Fürsten bedeutete die Aufhebung der gegenreformatorischen Jesuitenzensur, also eine gewisse Freiheit für protestantische Schriften.

II. Nach Niederlage des Freiheitskrieges begann von Neuem die Verfolgung der protestantischen Druckschriften in Ungarn durch die Jesuiten, auch wenn sie nicht im Stande waren, eine Preventivzensur auszuüben. Kaiser KARL VI., der die Zensur im deutschen Reiche und auch in den österreichischen Erbländern neu geregelt hatte, wartete anfangs in Ungarn mit einer ähnlichen Regelung infolge der verworrenen Kräfteverhältnisse zu. Unter solchen Umständen waren es nur die Stadtmagistrate, die eine gewisse Kontrolle der in ihrem Bereiche tätigen Buchdruckereien ausübten. Der Stadtmagistrat von Leutschau war anlässlich der Restauration 1717 vom königlichen Kommissär ausdrücklich dazu angewiesen worden. Daneben trachteten freilich auch die Bischöfe, im Sinne des tridentinischen Konzils ihre Zensurrechte geltend zu machen.

In der ungarischen Hofkanzlei zu Wien war 1718 schon das Konzept eines neuen Zensurpatentes fertig, das das Zensurrecht auf dem Gebiete der Diözesen Esztergom, Eger (Erlau), Nyitra (Nitra) und Győr dem jeweiligen Kanzler der Universität zu Tyrnau (Trnava) übertragen wollte. Dieses Diplom gelangte aber nicht zur Expedition, vermutlich weil der Bischof von Eger seine bischöflichen Zensurrechte nicht der Tyrnauer, sondern der Kaschauer (Kosice) Universität übertragen wissen wollte. Er verlangte dies nämlich kurz nachher, als es sich um die Frage handelte, durch wen die in Leyden gedruckte ungarische Bibel der reformierten Kirche zensuriert werden sollte. Da die Einführung der Bibel in das Land auf dem Gebiete der Diözese von Eger erfolgte, übertrug der Herrscher die Sorge der Zensur tatsächlich dem Bischof von Eger, der dann mit der Durchführung der Zensur die Universität von Kaschau beauftragte. — Das Konsistorium von Esztergom war zur gleichen Zeit der Meinung, die Druckereien der Universitäten von Tyrnau und Kaschau reichten zu, den Bücherbedarf des Landes zu decken, konnte es aber nicht verhindern, dass in Preßburg (Bratislava) eine neue Druckerei errichtet werde.

III. Kurz nach der Mitte März 1721 erfolgten Eröffnung der Sitzungen der vom ungarischen Landtage ausgesendeten Religionskommission in Pest, gab Kaiser KARL VI. am 30. März 1721 sein schon vor drei Jahren konzipiertes Zensurdiplom mit einer gewissen Änderung heraus. Letztere betraf die Diözese Eger, deren Benennung aus dem Text einfach weggelassen wurde, sicherlich aus dem Grunde, weil für dieses Gebiet schon aus Anlaß der Bibelzensur die Universität zu Kaschau als zuständig erklärt wurde.

Die Publizierung des Diploms erregte großes Aufsehen und die Religionskommission war, seit die Jesuiten es versuchten, das ihnen gesicherte Recht auszuüben, mit den gegen die Jesuitenzensur einlaufenden Klagen und Proteste reichlich beschäftigt. Zwar hatte sich die Buchdruckerei der reformierten Kirche in Debrecen nach dem Brande im Jahre 1719 noch nicht erholt, auch war sie den Jesuiten nicht in reichweite, aber die wichtige Druckerei der evangelischen Gemeinde in Leutschau (Levoče) hatte um so mehr die harte Hand der Jesuitenzensoren zu spüren bekommen. Man befürchtete im protestantischen Lager von der neu eingeführten Zensur der im gegenreformatorischen Sinne wirkenden Jesuiten schon die schlimmsten Folgen für Literatur und Kultur in Ungarn.

Eine neue Periode der Zensurgeschichte in Ungarn begann erst mit dem Jahre 1726, als die kurz vorher errichtete Landesbehörde für Ungarn, der sog. Statthaltereirat, auf die Bücherzensur einzuwirken begann.